

Asqar QURBONOV,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: asqarqurbonov079@gmail.com

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti, DSc B.Omonov taqrizi asosida

BOZOR MUNOSABATLARI VA BADIY ADABIYOT: O'ZARO TA'SIR VA ALOQADORLIK

Аннотация

Mazkur maqolada bozor munosabatlarining badiiy adabiyotga ta'siri va ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalalari tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida adabiyotning roli, uning tijoratlashuvi, kitob bozori va ijodkorlarning faoliyati muhokama qilinadi. Shuningdek, adabiyotning jamiyatga ta'siri, uning ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishdagi o'rni ham yoritiladi. Maqolada bozor munosabatlari sharoitida adabiy ijodning ommalashuvi, adabiyotning marketing va reklama vositalari orqali targ'ib qilinishi, kitobxonlik madaniyatining o'zgarishi kabi jihatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Badiiy adabiyot, bozor, iqtisodiyot, qadriyatlar, vaziyat detektiv, triller, fantastika, janr, kitobxon, yilning eng yaxshi kitobi, ommaviy badiiy adabiyot, zamonaviy badiiy adabiyot, daromad.

РЫНОЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ

Аннотация

В данной статье анализируется влияние рыночных отношений на художественную литературу и их взаимосвязь. Рассматривается роль литературы в условиях рыночной экономики, коммерциализация творчества, книжный рынок и деятельность писателей. Кроме того, освещается влияние литературы на общество, ее роль в формировании социальных и моральных ценностей. В статье обсуждаются популяризация литературного творчества в условиях рыночных отношений, продвижение литературы с помощью маркетинга и рекламы, а также изменения в культуре чтения.

Ключевые слова: Художественная литература, рынок, экономика, ценности, ситуационный детектив, триллер, научная фантастика, жанр, читатель, Книга года, научно-популярная литература, современная фантастика, доход.

MARKET RELATIONS AND FICTION: INTERACTION AND ENGAGEMENT

Annotation

This article analyzes the impact of market relations on fiction and their interconnection. It examines the role of literature in a market economy, the commercialization of creativity, the book market, and the activities of writers. Additionally, the influence of literature on society and its role in shaping social and moral values are explored. The article discusses the popularization of literary creativity in market conditions, the promotion of literature through marketing and advertising, and changes in reading culture.

Key words: Fiction, market, economy, values, situation detective, thriller, fiction, genre, reader, Best Book of the year, popular fiction, modern fiction, income.

Kirish. Bozor munosabatlari zamonaviy jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, u inson faoliyatining turli sohalariga, jumladan, adabiyotga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Adabiyot jamiyatning madaniy va ma'naviy hayotining muhim bo'g'ini sifatida inson tafakkurini shakllantirish, ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash va ijtimoiy masalalarni yoritishda muhim o'rin tutadi. Biroq bozor iqtisodiyoti sharoitida adabiyot nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki iqtisodiy omillar ta'sirida ham rivojlanadi.

Bugungi kunda adabiyot tijorat omillari bilan chambarchas bog'lanib, kitob bozori, noshirlik faoliyati va reklama texnologiyalarining rivojlanishi bilan yangicha shakl va yo'nalishlarga ega bo'lmoqda. Mualliflarning ijodiy jarayoni bozor talablariga moslashishi zarurati ularning ijodiy erkinligiga qanday ta'sir qiladi? Adabiyot tijoratlashtirilishi jamiyatga qanday ta'sir ko'rsatadi? Ushbu maqolada bozor munosabatlarining badiiy adabiyotga ta'siri, ularning o'zaro aloqadorligi va natijalari tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqot adabiyotning iqtisodiy omillar bilan bog'liqligini har tomonlama ko'rib chiqish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini o'rganish, shuningdek, bozor iqtisodiyoti sharoitida adabiyotning jamiyatdagi o'rnini aniqlashga qaratilgan.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotining asosiy qadriyatlaridan biri daromad bilan bog'liq. Ushbu sharoitda daromad badiiy adabiyotning muvaffaqiyatlilik darajasini ko'rsatuvchi mezonga aylanmoqda. Yilning eng yaxshi kitobini aniqlashga qaratilgan turli tanlov natijalari buni yaqqol ko'rsatib turibdi. Masalan, Rossiyadagi "LitRes" tahririyati adabiyotshunos ekspertlar fikriga tayangan holda 2022 yilning eng yaxshi kitobini aniqladi. Ekspertlar xulosasiga ko'ra, belorusiyalik yozuvchi Olga Primachenkoning "O'zimga mehr bilan" nomli romani yil kitobi

deb e'lon qilindi. Yil kitobini tanlashda asos vazifasini esa uning keltirgan daromadi o'tadi[1].

Bir qarashda bunday vaziyat badiiy adabiyot olamining aholi ehtiyojlariga moslashib borayotganini ko'rsatgandek tuyuladi. Lekin bu moslashuv, birinchidan, kishilarni ma'naviy yuksalishga undaydigan asarlarning yaratilishi jarayoniga hamisha ham ijobiy ta'sir ko'rsatayotgani yo'q. Ikkinchidan esa, bunday vaziyat detektiv, triller, fantastika kabi xaridorbop janrlarning rivojlanishiga, boshqa ko'plab ahamiyatli janrlarning e'tibordan chetda qolishiga olib kelayapti. Uchinchidan, yuzaga kelgan holat yozuvchilar va shoirlar ruhiyatiga, ularning ijodiy faoliyati xarakteriga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ularning shaxs e'tiqodi va ijtimoiy ahamiyatli fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladigan asarlar yaratishga ishtiyoqi susaymoqda. Buning o'rniga aksariyat hollarda tezda sotilishi mumkin bo'lgan va daromad keltiradigan qissa, roman, drama yozishga intilish oshmoqda. Lekin, ijobiy va salbiy oqibatlaridan qat'iy nazar, bozor iqtisodiyoti tamoyillari bilan uyg'unlikda o'zgarish - zamonaviy badiiy adabiyot rivojining asosiy tendensiyalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ommaviy badiiy adabiyot rivojlanmoqda. Yigirmanchi asrning birinchi yarmi mobaynida yuz bergan jarayonlar yangi ijtimoiy voqelikni vujudga keltirdiki, bu voqelik faylasuflar tomonidan "ommaviy jamiyat" deb nomlandi. Ommaviy jamiyat ijtimoiy munosabatlarning uzluqliligi, kishilar turmushining o'ta individuallashtirish, barqaror axloqiy qadriyatlardan mosuvoligi bilan tavsiflanadi. U shaxsni standartlashtirib, unifikatsiyalashtirib yubordi, uni faol iste'molchiga aylantirdi[2]. Bunday jamiyat sharoitida voyaga yetgan inson nafaqat moddiy ne'matlarni, balki ma'naviy madaniyat mahsullarini ham iste'mol obyekti sifatida

qabul qila boshladi. Ushbu ehtiyojlarni qondirish maqsadida yaratilgan badiiy asarlar ommaviy badiiy adabiyot tizimida jam bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mutaxassislar xulosalari va sotsiometrik tahlilga tayangan holda badiiy adabiyotning shaxs dunyoqarashini yangi bilimlar bilan boyitish borasidagi ijtimoiy pozitsiyalarini yo'qotayotgani, mantiq tashuvchisi va targ'ibotchisi maqomidan mahrum bo'layotgani, shaxs qadriyatlarini tizimini qaror toptirishdagi roli zaiflashayotgani, shaxs estetik madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati tushayotgani, kelajakka doir obrazlarni yaratishdagi ishtiroki susayayotgani, tarbiyaviy qudrati kamayayotgani uning ma'naviy yuksalish omili sifatidagi potentsialiga putur yetkazayotgani isbotlangan.

Tahlil va natijalar. Mutaxassislar ommaviy adabiyotning asosiy xususiyati uning tijoriy xarakterga egaligi bilan bog'liqligini qayd qiladilar. Ularning fikriga ko'ra, bunday adabiyot aslida badiiy adabiyot emas, tijoriy mahsulotga aylanib qoladi. Ommaviy adabiyot mahsullari odatda yorqin va darhol ko'zga tashlanadigan suratlar, ranglarda bezaklanadi[3]. "Kitobxon diqqati rang-barang suratlar, murakkab fitnal, tushunarli bayon yordamida jalb etiladi, u aynan ana shu asl adabiyot ekanligiga qat'iy ishona boshlaydi" [4].

Bugungi ommaviy adabiyot kishilarning o'rtamiyona ehtiyojlarini qondiradigan, uning ko'nglini xush qiladigan ko'plab epik, lirik, dramatik asarlardan tarkib topadi. Jumladan, ommaviy epik adabiyot quyidagilarni o'z ichiga olmoqda:

jangari asarlar – bunday asarlar voqealarning intensivligi, chuqur mazmundan mosuvligi, bosh qahramon va uning dushmani o'rtasidagi ziddiyatlarning bo'rtirilganligi, to's-to'polon, mushtlashuv va fitnalarga boyligi bilan ajralib turadi;

detektiv asarlar - bunday asarlar bitta voqea diqqatning jamlanganligi va voqelikning sodda tasviri bilan xarakterlanadi;

"muhabbat asarlari" – bunday asarlar bosh qahramonlarning ehtiros bilan tasvirlangani, ular o'rtasidagi romantik munosabatlarning yoritilishi bilan tavsiflanadi;

fantastik asarlar – bunday asarlar aslida mavjud bo'lmagan reallik, soxta ilmiy yutuqlar, tabiiy hodisalar, o'simliklar va hayvonlarning tasvirlanishi bilan e'tiborni tortadi;

mistik asarlar – bunday asarlar insonni dahshatga soladigan voqealar bayoni bilan ajralib turadi[5].

Ommaviy adabiyotga xos bo'lgan lirik asarlar esa ko'pchilikning e'tiboriga tushgan kundalik voqealarni qofiyalangan misralarda bayon etilishi, timsollarning bachkanaligi bilan tavsiflanadi. Kishilarning diqqatini muayyan muddat tortib turgan bunday she'rlarning aslida biror bir badiiy qiymati mavjud emas, ular tasvirlangan voqea o'tmishga yuz tutgani zahoti o'z dolzarbligini yo'qotadi. Lekin, afsuski, ana shunday asarlarning ko'payishi bugungi badiiy adabiyot rivojining tendensiyalaridan biriga aylanmoqda.

To'rtinchidan, badiiy adabiyot raqamlashib bormoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi badiiy asarlarni yaratish texnologiyalarini takomil toptirganini aytib o'tdik. Ayni paytda badiiy asarlarning elektron versiyalarini yaratish, ularni raqamlashtirish, yagona elektron kutubxonaga jamlash ishlari ham tendensiyaviy tus olmoqda. "Xalqaro miqyosda elektron

kutubxona tizimi tez sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Dunyoda "Google" tomonidan yaratilgan "The Google Books" eng yirik elektron kutubxona sanaladi. Bir milliard o'ttiz milliondan ortiq kitob raqamlashtirilgan bo'lib, ular 480 tilga tarjima qilingan. Bu raqamlar dunyo bo'yicha yozilgan kitoblarning 20 foizi raqamlashtirilganidan va ularning barchasi elektron kutubxonaga joylashtirilganidan dalolat beradi" [6]. Axborot olamidagi jadal o'zgarishlar yaqin kelajakda bu foizni yanada oshirishiga shubha qilmasa ham bo'ladi. Shuning bilan bir qatorda badiiy adabiyotning raqamlashuvi jarayonlari mamlakatimizda ham intensivlashmoqda. "Mamlakatimizda ham elektron kutubxona ishi va elektron kitob aylanish tizimiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda, deb yozadi mavzuni maxsus tadqiq qilgan tadqiqotchilardan biri. O'zbekiston Milliy kutubxonasining 2022 yil I yarim yillik hisobotiga ko'ra, umumiy fondi jami 7652438 ta bo'lib, shundan bosma nashrlar 6900365 tani, elektron resurlar soni esa 752073 tani tashkil etayotganligi ma'lum bo'lmoqda" [7].

Badiiy adabiyot raqamlashuvi, uning oqibatida elektron kutubxonalar tizimining shakllanishi qator qulayliklarni vujudga keltiradi. Xususan, birinchidan, ushbu tendensiya zaruriy manbalarni oson topish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchidan, avtomatlashtirilgan qidiruv tizimi adabiyotni tezda yuklab olishda qo'l keladi. Uchinchidan, uning sharofati bilan o'ta noyob asarlar bilan tanishish imkoni oshadi. To'rtinchidan, elektron shaklda saqlanadigan manbalar buzilmaydi va yo'qolmaydi. Beshinchidan, kitobxon zaruriy manbani yo'qotib qo'yganida, uni qayta yuklab olish mumkin bo'ladi. Oltinchidan, elektron hujjatdan foydalanish, uning kerakli parchalarini izlab topish oson kechadi[8].

Bu qulayliklar tufayli elektron kutubxonalardan foydalanuvchilar soni yil sayin oshib bormoqda. Masalan, Google Analytics ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda birgina Ziyouz portaliga 6 million 384 ming 653 kishi tashrif buyurgan. Ularning 4 million 787 ming 412 nafari www.ziyouz.com saytida joylashtirilgan manbalardan, 1 million 597 ming 241 nafari esa www.ziyouz.uz saytida jamlangan asarlardan foydalangan. Hisob-kitoblarga qaraganda, yil davomida portal xizmatlaridan kuniga 17 ming 492 tadan kishi foydalanib turgan[9]. Xuddi shunday ma'lumotlarni boshqa elektron kutubxonalar amaliyotidan ham topsa bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, yalpi raqamlashuv bugungi adabiyot olamining o'ziga xos jarayonlaridan biriga aylanmoqda.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, XX asrning ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-madaniy jarayonlar, ijodkorlar ijtimoiy maqomi va kishilarning badiiy adabiyotga munosabatidagi o'zgarishlar, zamonaviy badiiy adabiyotga yangi xususiyatlar baxsh etdi, uning rivojida yangi tendensiyalarni vujudga keltirdi. Xususan, bugungi badiiy adabiyot olami turli janrlarning modifikatsiyalashayotgani, turli janrlarga xos xususiyatlarni o'zida uyg'unlashtirgan, real kishilar va jarayonlarning mualliflik talqinlarini mujassamlashtirgan, fragmentar syujetga ega asarlarning ko'payayotgani bilan tavsiflanadi. Shuningdek, bugungi kunda badiiy asarlar yaratish texnologiyasi takomillashuvi, badiiy adabiyotga bozor iqtisodiyoti ta'sirining intensivlashuvi, ommaviy badiiy adabiyot rivoji, badiiy adabiyotning raqamlashuvi tendensiyaviy tus olmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Лучшие книги 2022 года: итоги от литературных обозревателей и редакции ЛитРес. // www.litres.ru.
2. Воеводина Л. Н. Массовое общество в контексте социокультурной динамики. // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств, 2013, - №5. – С. 23-27.
3. Цветкова Б. Л. Массовая литература как культурный феномен. // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2016, -№2. – С. 128-135.
4. Цветкова Б. Л. Массовая литература как культурный феномен. // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2016, -№2. – С. 129.
5. Жанры современной литературы. // school-of-inspiration.ru.
6. Олимжонов Х. А. Ўзбекистонда электрон-рақамли кутубхоналарнинг яратилиш тарихидан. // Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана, 2022, -№1. – Б. 131.
7. Олимжонов Х. А. Ўзбекистонда электрон-рақамли кутубхоналарнинг яратилиш тарихидан. // Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана, 2022, -№1. – Б. 131.
8. Кудрявцева Е. Ю. Электронная библиотека. // Горный информационно-аналитический бюллетень, 2013, - №6. – С. 363.
9. 2022 йилда ziyouz порталида энг кўп ўқилган мақолалар, ҳикоялар, муаллифлар. // <https://ziyouz.uz/eng-sara-asarlar/2022-yil-hisoboti/>